

'מוהרקייהו דהני בטפסא דמלכא מנת, ומלכא אמר מאן דלא יהיב כרגא לשותעביד למאן דיהיב כרגא' — הריטב"א פרש שבתשלום המס עבורם קנו אותם מאת המלך, והמלך יכול למכרם על פי דין תורה, שכן זכה בהם בכיבוש הארץ, וגוי קונה ישראל במלחמה. ומוכר זכותו לדבי פפא. ואף בזמן הזה שאין עבד עברי נוהג לכל דיניו, כתב הריטב"א: יש קנין עבד עברי לענין זה שגופו קנוי וצריך גט שחרור, אם כי אסור הוא בשפחה כנענית וכדומה. (והולך בשיטתו זו בכמה מקומות. וכ"כ הרשב"א ביבמות מו. ויש חולקים — ע' במצוין בקדושין כח).

במה שכתב הריטב"א שקנאם המלך בכיבוש מלחמה — העיר בספר אילת השחר, אף כי המלך לא עשה מלחמה עם הישראלים שבאותו מקום, אלא עם המלך הקודם, צריך לומר שקנה כל מה שבתוך אותה ארץ, ולא רק מה שהיה שייך לזה שכבשו. 'הטעם צריך עיון'. ע' דבר אברהם ח"א סי' א, ו; וסי' י.

'ראית שאינו נוהג כשורה, מנין שאתה רשאי להשתעבד בו, תלמוד לומר לעולם בהם תעבדו, ובאחיכם'... — אסמכתא בעלמא היא. קנס חכמים כדי לייסרן (תוס' סוטה ג: ד"ה כתוב).

— הגם שהאיסור לרדות בפרך נאמר רק בעבד עברי ולא בבן חורין, כמו שמיעטו זאת בספרי — הכי קאמר: מכך שעבד עברי אסור בעבודת פרך, שמע מינה שאינו נמכר לכך מתחילה. ואפילו הכי אם אינו נוהג כשורה — מותר, ועל כרחק אין הטעם משום שהוא עבד, אלא מפני שאינו נוהג כשורה, אם כן הוא הדין לבן חורין גמור.

על כל פנים מבואר בסוגיא שאסור לרדות בפרך אף בבן חורין בחנם, והלא ודאי אין זה טוב יותר מהשתמשות בממונו שלא מדעתו, שאסורה. אלא שאם השכיר את עצמו לשמש, או מותר אפילו בפרך, כי לא נאסרה עבודת פרך אלא בעבד כאמור. [אם משום שיכול הפועל לחזור בו בחצי היום, שלא כעבד. אם משום שמתחילה השכיר עצמו מדעתו לעבודה קשה זו. ע' ר"ש וראב"ד — תו"כ שם; מגן אברהם או"ח קסט, א]. (עפ"י הגהות חתם סופר או"ח קסט).

[ויוו לשון רבנו יונה (בשערי תשובה ג, ס): זבאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה בו בפרך — לא ישתעבד אדם בחבריו. ואם אימתו עליהם או שהם בושים להחל דברו, לא יצוה אותם לעשות קטנה או גדולה אלא לרצונם ותועלתם. ואפילו להחם צפחת מים או לצאת בשליחותו אל רחוב העיר לקנות עד ככר לחם. אבל אדם שאינו נוהג כשורה מותר לצוותו לכל אשר יחפוץ'.]

משמע שלא זה נאמר גם בבן חורין. אך י"ל שבאופן שכופו — ואף בכפיה מחמת אי נעימות לסרב וכדומה, כדברי רבנו יונה — לא נתמעט בן חורין ואסור מדאוריתא. ורק בשכיר שמדעתו הוא, ולכך נשכר מתחילה, מותר להעבידו בפרך, כנ"ל.

וע"ע: סמ"ע שטס סק"ח; דעת זקנים מבעה"ת — משפטים, עה"פ 'לא תצא כצאת העבדים'; שו"ת מהר"י ברונא רמג; שו"ת חו"י קו; ספר המצוות — מהר"ם שיק שמב, שמה; שו"ת שבט הלוי ח"ה, קונטרס המצוות נו, נה; שם ח"ד ריה"ד].

דף עד

'הני בי תלתא דיהבי זוזי לחד למזבן להו מידי, וזבן לחד מינייהו — זבן לכולהו' — הגם שקנה רק במקצת המעות, וגם כוונתו היתה לקנות רק לאחד מהם — המקח שייך לכולם וחולקים אותו לפי מעותיהם (עפ"י רמב"ם — מכירה ז, יד). ואפילו אמר במפורש [לפני עדים, אבל לא אמר למוכר.

חז"א ב"ק כא, יט] שקונה לאחד — קנו כולם. (ב"ח חו"מ קפד בדעת הרמב"ם, וכן כתב הרמ"ה — מובא בטור שם). והר"י ישעיה אומר שאם אמר בפרוש הרי חזר בו משליחותם, וקנה רק לאחד מהם. (וכתב הטור: 'זהכי מסתבר'. וע"ע אילת השחר).

וב'צ"ר וחתים' — כתב הרמב"ם (שם), אף על פי שהיה בלב השליח שייקנה המקח לכולם — לא קנה אלא בעל המעות שנקנה מהן המקח.

'האי סיטומתא קניא' — נחלקו הפוסקים אם קנין 'סיטומתא' מועיל מן התורה (חת"ס יו"ד שיד. וע' פתחי תשובה שם שכ"ד וחז"מ ר"א, א. ועדיף כחו לפ"ז משאר קנינים שתקנו חכמים, שאינם מדאורייתא — כי כך עושים הסוחרים מרצונם ומהסכמתם המלאה, וגלוי וידוע שבכך הם גומרים ומקנים זל"ז — ע' חת"ס שם, ועוד). או שמא אין מועיל אלא מתקנת חכמים (נתיב"מ ר"א, א ועוד). ויש שכתב שמקורו מהלכה למשה מסיני, וכקנין חליפין שכתוב בו וזאת לפנינו בישראל... לקים כל דבר, ותוקפו כקנין מדאורייתא (דבר אברהם ח"א א).

— בכלל 'סיטומתא' הוא מנהג הסוחרים לתת מטבע מיד הקונה למוכר (ע' רא"ש וש"א ר). אך אין זה קנין 'כסף' [שאינו מועיל] — שנתנית המטבע אינה לשם תשלום או תחילת פרעון, אלא כפעולה סמלית שבה נקנה הדבר, וכתקיעת כף וכדומה (ע' בשו"ת אגרות משה חו"מ ח"א נב, ד).

— מדוע אין חוששין ב'סיטומתא' [וכן בקנין סודר] לשמא יאמר לו נשרפו חיטיך בעליה — משום שברוב הפעמים אין נותן מעות מקודם, לכך לא חלקו חכמים ואפילו נתן המעות גם כן קנה (עתוס' לעיל מו ס"א; נתיבות המשפט קצח סק"ד).

זשמואל אמר: בידי אדם אפילו מאה פוסק' — וזה ששינינו במשנה פוסקין על הגדיש, העביט והמעטן — באמת מועיל אפילו על הקמה, על הענבים ועל הזיתים, שאינם מחוסרים אלא מלאכת אדם — אלא לפי שאין הדבר פסוק, כי בעודם צריכים לקרקע אין פוסקין, לכך שנה דבר פסוק ומוחלט (תוס' הרא"ש).

'כגון דמלפפה ובישו. והא איכא תלת?..' — פירוש 'תלת': הכנסתם לכבשן, שריפתם בו, והוצאה מתוכו (פשוט. וכ"מ ברמב"ם מלוה ט, ב ובמאירי).

(ע"ב) 'ימות הגשמים איכא בינייהו' — ואפילו בימות הגשמים שאינו נישוף ברגלי אדם, סובר תנא קמא שפוסקין — שאף על פי שאין לזה יש לזה (תוס' הרא"ש. ובאיה"ש תמה בטעמם).

זתיפוק ליה דשליח שוייה מעיקרא' — מפירוש רש"י עולה שאין השליח עומד ב'מי שפרע', לפי שלא הוא זה שחזר בו אלא משלחו, [ואף המשלח אינו ב'מי שפרע' — כי טוען 'לתקוני שדרתיך...']. ואכן כך נפסק בשו"ע (יו"ד קעה, ז. וכ"ה בשו"ת הרדב"ז ח"ה א'תקעד). וכתבו הרמב"ן הר"ן והריטב"א: אפילו לא הודיע למוכר שהוא שליח, אינו עומד ב'מי שפרע'. [ואולם בחדושי הרשב"א לקדושין (כט) משמע שכל שלא נודע למוכר שהוא שליח, צריך לקבל עליו 'מי שפרע'. אלא שהר"ן הקשה לפי זה, מדוע לא תרצו בגמרא שמדובר שהמוכר לא ידע מכך].
הרי"ף הר"ח והגאונים פרשו את הסוגיא בדרך אחרת, ולפירושם אין מקור לכך שבשליח אין 'מי שפרע' — ע' מלחמות ה' וחדושי הר"ן. וע' בהגר"א לשו"ע שם.

'מלוה אדם את אריסיו חטין בחטין לזרע... וכי קא נחית, לבציר מהכי קא נחית' — כתבו כמה ראשונים (ע' שטמ"ק, מאירי) שאינו מותר אלא כשהבעלים נוטלים את הסאה מן הגורן, ולא זקפוהו על האריס במלוה. וטעם להתר, מפני שאין זו הלוואה אלא נחשב כאילו הותנה ביניהם שבעל הבית יטול את הסאה הראשונה משדהו (ע' בט"ו קסב סק"ו). ומשמע שאם האריס מתחייב לשלם את הסאה גם אילו תשתדף השדה ולא יהא בה מאומה — אסור, כי אז הרי זו הלוואה. ודעת החות-דעת (שם) שמותר אף באופן זה (וכ"נ דעת הראב"ד בשטמ"ק, שאף אם זקף עליו במלוה — מותר).

ואולם לא התירו אלא לבעל השדה לעשות כן, אבל לאדם אחר אסור להלוות לאריס, אף אם המלוה קיבל עליו שאם לא תהא תבואה מן השדה — ייפטר האריס מלפרוע, ואין חיובו אלא מתבואת השדה בלבד.

ומכאן שאף במקום שאין האדם מתחייב בחובת הגוף לשלם בכל מקרה, ואינו אחראי באופן אישי לתשלום, כגון שהותנה בין הצדדים שהפרעון יהא מוגבל רק מהרכוש שהשקיעו בבנק וכיו"ב, ולא מרכושם הפרטי — אסור הדבר, כמו כאן, שכיון שלא שכיח הפסד גדול כזה שלא יוכל המלוה לקבל את חובו — לא התירו, ואפילו ב'סאה בסאה' שאינה אסורה אלא מדרבנן (עפ"י מנחת שלמה כט בד"ה אך).

*

'שהיה רבן גמליאל מלוה את אריסיו... ולא מפני שהלכה כן אלא שרצה להחמיר על עצמו' — מצינו בכמה מקומות שכך היה דרכו של רבן גמליאל, להחמיר על עצמו שלא מן הדין — בברכות טז. שבת יח. ביצה כא. ושם כד. וכן מצינו ברשב"ג בנו — ע' פסחים נד: ושם ק. (עפ"י 'בשולי גליוני').

דף עה

הערות בפשט ועיונים

'אם לא קצץ, הוזלו — נוטל חטיו, הוקרו — נותן דמיהם' — לכאורה טעם הדין מובן; מפני חשש רבית, יד המלוה לעולם על התחוננה. אך מ"מ טעון באור, אם עיקר דינו ליטול דמי החטים שהלוה — מדוע כשהוזלו נותן חטים. ואם נתחייב לשלם לו חטים דוקא, יש לחייבו להחזיר חטים אפילו הוקרו? וכן צריך באור מדוע כשהוזלו אינו יכול לשלם לו בדמי חטים כמחיר הוזל, מה לי הן מה לי דמיהן? (אכן המחנ"א הסתפק בזה, שמא יכול לתת לו דמים. ובשו"ת בית אפרים כתב שאינו יכול — מובא בפ"ת קסב סק"ג).

ונראה שיש לדון כאן על סוג מיוחד של 'שאלה' — שאלת חפץ עבור החזרת חפץ אחר כמותו. בשונה משאלה רגילה שמתחייב בהשבת אותו החפץ ממש. ושאלה זו הרי היא כממוצע בין שאלה רגילה להלוואה. אלא שהלוואה, ענין אחר יש בה — הרי היא כסוג של צדקה, שאמרה תורה שהמלוה מקנה את כספו ללווה, כמו זה הנותן צדקה, ועל המקבל מוטל חיוב תשלומין כלפי המלוה. לא כן שאלת חפץ עבור חפץ, אפילו חפץ אחר כמותו, אינה נידונית כמתנה וכחוב חדש, אלא חיוב חפץ תמורת חפץ.